

גדולה התשובה

מסכת יומא פו אב – גדולתה של התשובה

אמר רבי חמא ברבי חנינא: גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם, שנאמר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה" (הושע יד ה).¹ רבי חמא ברבי חנינא רמי: ² כתיב: "שובו בני שובבים" (ירמיהו ג יד, כב),³ דמיקרא שובבים אתם,⁴ וכתוב: "ארפא משובתיכם" (שם כב)! לא קשיא; כאן - מאהבה, כאן - מיראה.⁵

רב יהודה רמי: כתיב: "שובו בני שובבים ארפא משובתיכם" (ירמיהו ג כב) וכתוב: "כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה" (שם ג יד)⁶ - לא קשיא, כאן - מאהבה או מיראה, כאן - על ידי יסורין.⁷

אמר רבי לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" (הושע יד ב).⁸

אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר: "לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנוף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאסיה" (ירמיהו ג א).⁹

אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמקרבת [שמביאה] את הגאולה, שנאמר: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב" (ישעיהו נט כ). מה טעם ובא לציון גואל - משום דשבי פשע ביעקב.¹⁰

¹ ראו הפסוק המלא שם: "ארפא משובתם אהבם נדבה כי שוב אפי מננו" הלקוח מהפסוק השבת. הנביא קורא לעם ישראל לשוב: "שובה ישראל", ועוד טרם ששמענו אם העם שב או לא שב - הקב"ה שב ומרפא את משובת עם ישראל. מקבילה שנייה ל"ארפא" היא בפרשת האזינו, שברוב שנים היא גם שבת תשובה: "מחצתי ואני ארפא" (דברים לב לט). כמו כן מצאנו: "ארפא משובתיכם" בירמיהו ג כב, המובא בהמשך הדרשה וכן בדברי הימים ב ז יד, אחרי תפילת שלמה: "ויקנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרךיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם". ואולי אפשר כאן למנות כאן גם את ירמיהו יז יד: "רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה".

² מקשה מפסוק לפסוק. מציג סתירה לכאורה בין שני פסוקים שממנה יבוא חידוש באגדה (כמו גם בהלכה).

³ פעמיים נזכר "בנים שובבים" במקרא ושניהם בירמיהו פרק ג. בפסוק יד: "שובו בני שובבים נאסיה" כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון, ובפסוק כב: "שובו בני שובבים ארפא משובתיכם הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו". אפשר שהוא שואל מיניה וביה מתוך פסוק כב עצמו, אך לפי התשובה להלן, נראה שההשאלה היא בין פסוק יד וכב.

⁴ שאמנם שבו, אבל עדיין נקראים שובבים. התשובה לא מחקה את תכונת השובבות והרי לנו משחק מילים משובב. ראו בירמיהו ג יב: "שובה משובה ישראל", לא כא: "הבת השובבה" ועוד. ראו הערה על ירמיהו מול הושע במים האחרונים.

⁵ שפסוק יד מדבר על תשובה מיראה ופסוק כב על תשובה מאהבה. בפסוק יד הקב"ה לוקח את עם ישראל בכח ולא שמענו על מענה של העם לקריאתו: "שובו בני שובבים". ואילו בפסוק כב יש גם דיבור של העם: "הננו אתנו לך" ויש לפיכך ריפוי של המשובה. על רקע הפירוש והפסוק שהגמרא מציעה בין שני הפסוקים שבירמיהו, נראה שהפסוק בהושע, המדבר על ריפוי המשובה ואהבת נדבה, מקבל משמעות חדשה. וכבר הרחבנו במוטיב אהבה מול יראה, בדברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) בפרשת עקב.

⁶ רב יהודה נראה כחוזר על דרשתו של רבי חמא בר חנינא לעיל וסביר שעורך הגמרא שם בסמוך שתי דרשות דומות, שכל אחת נאמרה במקומה ובזמנה ("סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסיגנון אחד", מסכת סנהדרין פט ע"א, ראו הדף [סגנון אחד עולה לשני נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד](#)). אבל אם נדקדק נמצא שיש הבדלים. אמנם, גם רב יהודה שואל מפסוק כב בפרק ג בירמיהו על פסוק יד שם, אבל הדגש הוא על לשון רבים: "שובו בני" מול לשון היחידים: "אחד מעיר ושנים ממשפחה". ואולי גם על הריפוי כנגד הלקיחה בכח (רבי חמא שאל על הריפוי כנגד השובבות).

⁷ בתשובתו של רב יהודה נמצא ההבדל העיקרי בינו ובין רבי חמא. זה האחרון מבחין בין תשובה מאהבה שמרפאת כליל ובין תשובה מיראה שעדיין לא נעלם ממנה ניצוץ השובבות, ואילו רב יהודה שם את היראה והאהבה בצד אחד ואת היסורים בצד השני. תשובה שלימה, בין מאהבה ובין מיראה, היא רק ליחיד סגולה: "אחד מעיר ושנים ממשפחה". ראו שוב בדברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) שם הבאנו את הביטוי המאזן ביניהם שמקורו בירושלמי ברכות פרק ט הלכה ה: "עשה מאהבה ועשה מיראה. עשה מאהבה, שאם באת לשנוא, דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא. עשה מיראה, שאם באת לבעוט, דע שאתה ירא ואין ירא מבעוט". אבל רב יהודה מסתפק באחד מהם, וגם זה, רק ליחיד סגולה ולא שמענו על אבחנה פנימית בין תשובה מיראה ותשובה מאהבה. הרוב, עמך, עושים תשובה לא מאהבה ולא מיראה אלא רק בעקבות יסורים! אבל מה קבלנו? שדווקא עליהם נאמר פסוק כב: "שובו בני שובבים ארפא משובתיכם הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו". והם שקרויים בני, בעוד שבפסוק יד המתאר את יחיד הסגולה, משמע שמדובר בעבדים, בגלל לשון "בעלתי" ו"לקחתי". כך משמע מפירוש רש"י ושטיינזלץ על הדף שם, אך אפשר אולי לפרש ההפך. נראה שדרשתו של רב יהודה, בעיקר בקשר שלה לפסוקים, צריכה עיון נוסף ועל"פ נגענו שוב במוטיב [אם כבנים אם כעבדים](#).

⁸ בנושא זה נרחיב להלן בעקבות מדרשים שהרחיבו במוטיב זה.

⁹ הבסיס הוא הדין בתורה של איסור נישואין עם גרושת איש שבינתיים נשאה לאחר: "כי יקח איש אשה ובעלה והיה אסילא תמצא חן בעיניו כי תמצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פרידת ונתן בידה ושלחה מביתו: ויצאה מביתו והיתה לאיש אחר ... לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה". אך הקב"ה, כביכול עובר על דין תורה, ומקבל את עם ישראל חזרה גם אחרי שהלכו ועבדו אלהים אחרים. זו כוחה או גדולתה של התשובה. זאת ועוד, ראו בדברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב, שם הרחבנו במוטיב שואלי ניתקה הברית בין עם ישראל והקב"ה בעקבות החורבן והגלות. ראו שם בפרט המדרש בגמרא סנהדרין קה ע"א: "שמואל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו (לפני יחזקאל). אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום?". התשובה שם היא דברי הנביא: "והעלה על ריחכם היו לא תהיה אשר אתם אמרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן: חי אני נאם אדני ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובהחמה שפוכה אפלוף עליכם". אבל כאן, התשובה לאישה שגרשה בעלה והיתה לאיש אחר, היא רציני ותשובה: "ושוב אלי נאום ה'".

¹⁰ התשובה כאן חוזרת לתשובה המקורית שבתורה (דברים פרק ל) המשלבת תשובה דתית עם שיבה ארצית (תנתי משמע). שובבים-תשובה-שיבה. שובבים תשובה. ההתחלה היא תשובה דתית של העם בגלותו, והמשכה או השלמתה הם הגאולה והשיבה לארץ.

אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך". הא עון מזיד הוא, וקא קרי ליה מכשול.¹¹ איני? והאמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות, שנאמר: "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה" (יחזקאל לג יט) – לא קשיא; כאן – מאהבה, כאן – מיראה.¹³

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם, שנאמר: "ובשוב רשע מרשעתו הוא יחיה". אמר רבי יצחק: אמרי במערבא:¹⁴ משמיה דרבה בר מרי: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, מקניט את חבריו בדברים – ספק מתפייס הימנו ספק אין מתפייס הימנו, ואם תאמר מתפייס הימנו – ספק מתפייס בדברים ספק אין מתפייס בדברים.¹⁵ אבל הקב"ה, אדם עובר עבירה בסתר – מתפייס ממנו בדברים, שנאמר: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה' " (הושע יד ג). ולא עוד, אלא שמחזיק לו טובה, שנאמר: "וקח טוב". ולא עוד, אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו הקריב פרים, שנאמר: "ונשלמה פרים שפתינו" (הושע שם). שמא תאמר פרי חובה – תלמוד לומר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה".¹⁶

לא תשובת היחיד או ציבור מחטאיהם, כי אם תשובה היסטורית-לאומית, המשלבת את השיבה לארץ עם תשובה מהחטא, ולא דווקא בהקשר של עשרת ימי תשובה. ראו פסוקי התורה בדברים בפרק ל לא: "ושבת עד ה' אלהיך ... בכל לבבך ובכל נפשך: ושב ה' אלהיך את שביתך ורחקך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך עשה". ראו דברינו [מתשובה לשבת](#) בפרשת נצבים. אבל זכה הפסוק מישעיהו: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב" ולא פסוקי התורה של משה, להידרש במדרשים ברוח זו. ראו למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת בחוקותי סימן ה: "ר' אלעזר אומר: אם ישראל עושים תשובה נגאלים, ואם אין ישראל עושים תשובה אין נגאלים ... ר' יהושע אומר: בין עושין תשובה, ובין שאינן עושין תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלין, שנאמר: אני ה' בעתה אחישנה (ישעיהו ס כב). אמר ר' אלעזר: הקב"ה מעמיד עליהם אדם רע כהמן, והוא משעבד בהם, ומתוך כך הן עושין תשובה ... באותה שעה: ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה'". ראו ספרי דאגדתא על אסתר – מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ו שפסוק זה שמשם את ר' מאיר בוויכוחו עם הגמון (נוצרי) לגבי העם הנבחר.

¹¹ עון הוא כשיטת חכמים מעשה בזדון היינו החמור מכולם, ולא כרבי מאיר שנוסח הווידי שלו, מהקל אל הכבד, הוא: עוית, פשעית וחטאתי. ראו דברינו [חטאתי, עוית, פשעתי](#) ביום הכיפורים, בהם הבאנו את מירב השיטות בנוסח הווידי. מכשול, לעומת זאת, הוא בשוגג, בפרט בלשון פסוק זה: "כי כשלת" – נכשלת (ולא כמו: "לפני עיוור לא תיתן מכשול" ששם הוא הכשלת). אז אם עון הופך לכשלון, מכאן סמך לשיטת ריש לקיש שהתשובה הופכת את הזדונות לשגגות. ועל נושא [זדונות, שגגות וזכויות](#), גם זכינו כבר לדון.

¹² "עליהם הוא יחיה", מפרש רש"י שם: "על כל מה שעשה ואף על העבירות". ושטיינזלץ שם: "שכל מעשיו יהיו לו לשבח". העבירות, כולל העוונות והזדונות, לא הופכים רק למכשול ושגגות, אלא לחיות ולחיים! ראו שלושה פסוקים קודם שם: "כל חטאתיו אשר חטא לא תזכרנה לו משפט וצדקה עשה חיו יחיה". עוד ביחזקאל יח כז: "ובשוב רשע מרשעתו אשר עשה ויעש משפט וצדקה הוא את-נפשו יחיה". הוא הפיק שמנהג הרמב"ם ובני רומא לקרוא בהפסרת שבת האזינו (שבת תשובה), כפי שהראינו בדברינו [הפסרות ספר דברים](#) בפרשת כי תבוא. פרקים יז-יח וכן פרק לג הם "פרקי התשובה" של ספר יחזקאל בהם הוא מדגיש שכל אדם אחראי למעשיו: בן לא ישא בעון אביו ומאידך גם צדקת אביו לא תועיל לו. וכן האב לא ישא בחטא בניו ולא יינצל בצדקתם. בעיקר הוא מדגיש שם את עקרון התשובה עד שבני ישראל אומרים שדרך זו לא תיתכן: "ואמרו בני עמך לא יתכן דרך אדני והמה דרךם לא יתכן" (יחזקאל יג יז). אכן, תשובה היא דרך לא פשוטה מההיבט הדתי-מוסרי. לאן נעלמו תוצאות המעשה? היכן 'תורת הגמול' (ראו דברינו [שני פנים לתשובה](#) ואולי יותר בשבת זו). אבל זו שיטת ריש לקיש וזו סתירה עם האמירה הקודמת שהזדונות הוסכות לשגגות (אבל לא לזכויות).

¹³ שוב האבחנה בין אהבה ליראה. למי ששב מיראה, נעשים הזדונות כשגגות. אבל למי ששב מאהבה, נעשים הזדונות כזכויות. ריש לקיש הוא אבי הדעה הקיצונית ביותר לטובה בנושא התשובה, שכוחה להפוך זדונות לזכויות! ניחא שחטא בשגגה נסלח, ניחא אולי גם שחטא בזדון נסלח, אבל שמעשה רע ובזדון יהפוך לזכות?! אמנם, ריש לקיש מגביל זאת בשבים מאהבה ואין לדעת מתי אדם מצליח להגיע לתשובת אמת באהבה, אבל בכ"ז בעיקרון, כיצד ייתכן מהפך כזה? האם יש באמירה זו קשר לחוויות האישיות של ריש לקיש כמי שחזר בתשובה? (ראו דברי ר' יוחנן אליו: "אי הדרת בך ייבנא לך אחותי, דשפירא מינא", בבא מציעא פד א). כבר הארכנו כאמור לדון בנושא זה בדברינו [זדונות, שגגות וזכויות](#) ביום הכיפורים, שם גם הבאנו את המקבילה בירושלמי מסכת פאה פרק א הלכה א: "הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף עשה תשובה, הקב"ה מקבלו. מה טעם? ובשוב רשע מרשעתו. אמר רבי יוחנן: ולא עוד, אלא כל העבירות שעשה הן נחשבות עליו כזכויות. מה טעם? מר ואהלות קציעות כל בגדתיך (תהלים מה ט) – כל בגידות שבגדת בי, הרי הן כמור ואהלות וקציעות". סוף סוף, מי הם בעלי הדעה הזדונות ובגידות יכולים להפוך לזכויות בכח התשובה? ר' יוחנן בתלמוד הירושלמי (הטבריאני) וגיסו ובן הפלוגתא שלו ריש לקיש המצוטט בתלמוד הבבלי. אלא שכשהגיעו הדברים ליחסים שביניהם, לא נמצאה התשובה והפיוס הגואלים. ראו סיפור המריבה הקשה ביניהם בגמרא בבא מציעא פד ע"א, מובא בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#) בדפים המיוחדים. הקב"ה מוחל וסולח, אבל בני אדם ...

¹⁴ מערבא, היינו מערב ארץ ישראל. חכם בבלי מצטט דרשה ארץ-ישראלית.

¹⁵ ראו בדף הסמוך בגמרא יומא שם (פז ע"א), שהגמרא דנה על המשנה האחרונה במסכת יומא המבחינה בין עבירות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. במהלך הדיון, מביאה הגמרא הלכות ומעשי חכמים כיצד יש לפייס ולבקש מחילה על עבירות שבין אדם לחברו: "אמר רבי יצחק: כל המקניט את חבריו, אפילו בדברים – צריך לפייסו ... אמר רב חסדא: וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם ... ואם מת – מביא עשרה בני אדם, ומעמידן על קברו, ואומר: חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני שחבלתי בו". שם גם המעשה של ר' זירא שהלך והמציא עצמו בפני מי שפגע בו (בר' זירא) על מנת להקל מעליו את בקשת הסליחה. ומעשי חכמים אחרים. אבל אנחנו מתמקדים הפעם בכוחה של התשובה בין אדם למקום. ראו דברינו [בין אדם לחברו ובין אדם למקום](#) עליו הרחבנו ביום הכיפורים בשנה האחרת.

¹⁶ ההתפייסות עם הקב"ה, היינו התשובה, פשוטה בהרבה. חזרנו לפסוק בהושע בו פתחנו וכאן נדגיש את החיבור בין "אהבה" ו"נדבה". ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת עקב סימן ד: "ארפא משובתם אוהבם נדבה – מהו אוהבם נדבה? נדבה נפשי לאהבתם". ואם נתחבר לדרשות לעיל, נקבל מבנה מדורג: אהבה – יראה, נדבה – חובה, ומבנה מקביל: אהבה – נדבה, יראה – חובה. בהקשר לקרבתו כבר נדרש בויקרא רבה כז יב: "לעתיד לבוא כל הקורבנות בטילין וקרבת תודה אינו בטל לעולם. כל ההודיות בטלות והודית תודה אינה בטלה לעולם". הודיה או תודה הם לעולם נדבה ובאים מאהבה ולא מיראה או חובה. "אוהבם נדבה" – נדבה נפשי לאהבתם, כמדרש לעיל; או אוהבם כשהם באים בנדבה. ואם נחזור רגע להיבט הלשוני, השוו הפסוק בהושע וכל הפסוקים

ספרי דברים שמב פרשת וזאת הברכה – ייחודו של הנביא הושע

... ואין לך בכל הנביאים שהיו דבריו קשים כהושע. תחילת דבריו אמר להם: "תִּנְלָהֶם ה' מִהֲתִתֶנּוּ תִּנְלָהֶם רָחֵם מִשְׁכִּיל" (הושע ט יד). וחזר ואמר להם דברי נוחמים: "יִלְכּוּ יוֹנָקוֹתַי וְיִהְיֶה כְּזִית הוֹדוֹ וְרִיחַ לוֹ כְּלַבְנוֹן", ואומר: "יִשׁוּבוּ יוֹשְׁבֵי בְצִילוֹ יַחֲיוּ דָגֶן וּפְרָחוֹ כִּגְפֶן" (הושע יד ז-ח). ואומר: "אֲרַפָּא מְשׁוּבָתָם אוֹהֲבָם נִדְבָה ... אֵהִיָּה כְּטַל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כְּשׁוֹשְׁנָה" (הושע יד ה-ו).¹⁷

מסכת ראש השנה דף יז עמוד ב – גם לאחר גזר דין?

אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שמקרת גזר דינו של אדם, שנאמר: "הַשֶּׁמֶן לְבִהְיֹתָ הִזָּה וְאֶזְנִי הַכֶּבֶד וְעֵינֵי הַשֶּׁעַר פְּרִיָּאָה בְּעֵינֵי וּבְאֶזְנֵי יִשְׁמַע וּלְבָבוֹ יִבִּין וְשֵׁב וְרָפָא לוֹ" (ישעיהו ו י).¹⁸ אמר ליה רב פפא לאבבי: ודלמא לפני גזר דין? – אמר ליה: ורפא לו כתיב, איזהו דבר שצריך רפואה – הוי אומר זה גזר דין.¹⁹ מיתבי: קִשְׁבִּי בִּינְתִים – מוחלין לו, לא שב בינתיים, אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם – אין מוחלין לו! – לא קשיא; הא – ביחיד, הא – בציבור.²⁰

מדרש תהלים (בובר) מזמור צ – קדמה התשובה לבריאת העולם

"תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם". אמר ר' אבהו בר זעירא: גדולה תשובה שקדמה לבריאת העולם ... שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנום, ותשובה²¹

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא מד שובה ישראל – הרהור תשובה

"שובה ישראל עד ה' אלהיך", דרש רבינו הקדוש: גדול כוחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה, לא עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנים.²² ולא

האחרים בהם כתוב "ארפא" באל"ף, עם הפסוק בירמיהו בו כתוב "ארפה" בה"א. האם נאמר ה"א ואל"ף מתחלפות (השפעת ארמית במקרא), או שאצל ירמיהו זה מלשון להרפות? האם יש קשר בין ריפוי והרפיה?

¹⁷ אנחנו סוטים מעט מהנושא שלנו ומתייחסים להושע עצמו שהיה נביא תוכחה קשה לעם ישראל: "אין לך בכל הנביאים שהיו דבריו קשים כהושע". ובפסחים פז ע"א: "אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה?". בפרט פרק ב בהושע עליו הרחבנו דברינו פעמיים **בפרשת במדבר** (בה ההפטרות היא בפרק זה). בפרק יד, חוזר הושע ואומר לעם ישראל דברי נוחמים שזכו להיחקק לדורות בפרשת תשובה. מנביא זעם, הופך הושע לנביא התשובה. האם "ארפא משובתם אוהבם נדבה" היא גם התשובה שעשה הושע עצמו וניחם על דבריו הקשים? האם אנו שומעים כאן את דברי עצמו ולא רק את הנבואה שקיבל להעביר לעם? האם הוסיף לפחות את התווים (את טעמי המקרא)? וכבר הקדשנו דף מיוחד **הושע נביא התשובה** לדמותו של הושע.

¹⁸ הכבד לב העם, בדומה לפרעה, על מנת שלא יחזור בתשובה! "ושב ורפא לו" של ישעיהו הוא המקבילה ל"ארפא משובתם" של הושע וכדרשת רבי חמא ברבי חנינא שראינו בראש דברינו "גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם". יכול היה ר' חמא להביא גם את הפסוק מישעיהו, כמו ר' יוחנן כאן, אך ברור מדוע העדיף את זה של הושע. ר' יוחנן הוא גם זה שדורש שהתשובה יכולה להפוך את כל הבגידות (הזדונות) לאוהלות וקציעות (זכויות), ראו הערה 13 לעיל, ולכן לא יכול ישעיהו להסכים.

¹⁹ החיבור של רפואה לתשובה, שמצאנו בהושע ובישעיהו, על כורחך ממקם את התשובה לאחר גזר הדין! כי מי הוא שצריך רפואה? מי שיצא דינו! "איזהו דבר שצריך רפואה – הוי אומר זה גזר דין". תשובה כמבטלת או קורעת גזר דין מצאנו גם בויקרא רבה י ה: "רבי אחא ור' אבין בר בנימין בשם ר' אבא: גדול הוא כוחה של תשובה שמבטלת גזירה ומבטלת שבועה" ושם מונה המדרש אישים כמו יכניה, קין, חזקיהו ועוד שעשו תשובה ושינו גזר דין שכבר יצא עליהם. אבל הנושא שנוי במחלוקת ויש לא מעט מקורות שסבורים אחרת, כגון תנחומא נשא סימן י: "עשה תשובה עד שלא נתחתם גזר דין – ישא ה' פניו. כיון שנתחתם גזר דין – אשר לא ישא פנים".

²⁰ לאחר שהביאה הגמרא ברייתא שסותרת את הדעה שניתן לעשות תשובה גם לאחר גזר הדין, נמצא מוצא אחר והוא ההבחנה בין ציבור ליחיד. ה"בינתיים" לעיל הוא עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים שבהם: "בינתיים תלוין ועומדין מראש השנה ועד יום הכיפורים" (ראש השנה טז ע"ב) ואם יחיד לא עשה תשובה, אין לו תקנה. אבל ציבור, שהוא בד"כ בינוני, יכול לעשות תשובה גם אחרי יום כיפורים ו"מוחלים להם בכל עת שהם חוזרים" (שטיינזלץ). ואם נחזור לגמרא יומא פו ע"ב, נמצא שם את דברי רבי מאיר: "גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו, שנאמר: ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו. מהם לא נאמר, אלא ממנו". בחיבור שניהם, הרי לנו יחיד בשביל הרבים והרבים בשביל היחיד. יחיד שעושה תשובה גמורה ומשיב את אפו (חמתו) של הקב"ה יכול להציל את העולם כולו. והציבור, יכול להציל את היחיד, גם אם לא עשה תשובה עד יום הכיפורים ועד בכלל. ראו גם את דברי רבי מאיר בתוספתא קידושין א יד שהיחיד יכול להכריע במעשיו את כל העולם לכף זכות או חל"ל לכף חובה.

²¹ לכאורה, יש בתשובה משהו "לא פייר". מה פשר שינוי כזה שמוחק את העבר? ראינו מקצת מבעיה זו בשיטת ריש לקיש "זדונות נעשים זכויות" לעיל ובמדרשים שלא מהססים לקרוא לתשובה "שוחד" – בדברינו **שני פנים לתשובה**. ובכיוונו של רבי על בן דורדיא שקנה עולמו ברגע אחד של תשובה (עבודה זרה יז א), ודברי רמב"ם בהלכות תשובה ב ד שהשב צועק: "אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים" ועוד ועוד. ואכן, אלה שאלות נכבדות בקונפליקט שבין עשיית דין צדק ותשובה. ועל"פ, התשובה כאן לכוחה של התשובה היא שהיא קדמה לבריאת העולם! היא מונחת ביסוד ההווה הקוסמית והאנושית – הדין והצדק באו אחריה. התשובה היא תשתית העולם. אדם ששב באמת, מתחבר ליסוד התשתיתי הזה שאי אפשר לעולם, למציאות החיים שלנו, שלא לקבלו.

²² עד לרקיע הראשון. וכן הוא הלאה בין רקיע לרקיע, כולל עוביו של הרקיע עצמו. ראו עניין זה בהקשר עם ימי שנות האדם עלי אדמות, בגמרא חגיגה יג ע"א: "כמה שנותיו של אדם – שבעים שנה, שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה. והלא מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע".

עד הרקיע הראשון, אלא עד רקיע השביעי, ולא עד רקיע השביעי, אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד.²³ כן הושע אומר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך".²⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא מז - אחרי מות

למדנו רבינו: אי זו גדולה מזו, התפילה או התשובה? רבי יהודה בן רבי חייא אומר: התשובה מבטלת חצי הגזירה והתפילה מבטלת כל הגזירה. ורבי יהושע בן לוי אומר: התפילה מבטלת חצי הגזירה והתשובה מבטלת כל הגזירה.²⁵

ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה

שבת שלום

שנה טובה וגמר חתימה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים: אם נבדוק את מופעי המילה לשוב או תשובה (השורש ש"ב ודומיו), נראה שיש בירמיהו הרבה יותר פסוקי תשובה מאשר בהושע, מלבד אלה שראינו לעיל, אבל זכה הושע. ראו גם ההבדל הברור שהושע הוא נביא מלכות ישראל ונחמותיו מיועדות לבני עשרת השבטים שהוגלו ע"י ממלכת אשור. בעוד שירמיהו הוא נביא חורבן ממלכת יהודה (להוציא נבואת הנחמה הגדולה של פרק לא "הבן יקיר לי אפרים"). עפ"י חז"ל (בבא בתרא יד ע"ב) גם הושע קדם לירמיהו.

²³ ובפסיקתא דרב כהנא פסקא כד - שובה משתמע שהתשובה היא חץ המגיע עד כסא הכבוד: "ר' יודה נשייה בשם ר' יודה בר' סימון: במנהגו שבעולם אדם יורה חץ, כמה תהלך? בית כור או בית כורים. גדול כוחה של תשובה שמגיע עד כסא הכבוד". ראו פירוש רמב"ן לבראשית פרק ט פסוק יב על הקשת שעשויה עם רגליה למטה כסימן לשלום, לאחר המבול, להראות שאין חצים נורים עוד מהשמיים אל הארץ. אבל כאן, השב בתשובה הוא כמי שיורה חץ כלפי מעלה שמגיע עד כסא הכבוד.

²⁴ הדגש הוא כמובן על המילה "עד" (ואולי גם "עד בכלל"). ראו נושא זה של קרבת האדם לקב"ה החוצה את כל הרקיעים בירושלמי ברכות פרק ט הלכה א, אגב וויכוח של רבי שמלאי עם המינים בנוכחות תלמידיו (השמטנו את הוויכוח והתמקדנו בנושא שלנו): "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קוראינו אליו ... עבודה זרה נראית קרובה ואינה אלא רחוקה ... והוא צועק עד שימות ולא ישמע ולא ישמע מצרתו. אבל הקב"ה נראה רחוק ואין קרוב ממנו. דאמר לוי: מהארץ ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה, ומרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה, ועביו של רקיע ת"ק שנה, וכן לכל רקיע ורקיע ... ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד אחורי העמוד ומתפלל בלחישא והקב"ה מאזין את תפילתו, שנאמר: וחנה היא מדברת על לבה רק שפתייה נעות וקולה לא ישמע" - והאזין הקב"ה את תפילתה. וכן כל בריותיו, שנאמר: תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים קב א) - כאדם המשיח באוזן חבירו והוא שומע. וכי יש לך אלוה קרוב מזה, שהוא קרוב לבריותיו כפה לאוזן?". שם בתפילה וכאן בתשובה.

²⁵ כיוון שגלשנו במדרש הקודם לכוחה של התפילה, נשוב ונחתום בגדולתה של התשובה וכוחה ונשווה אותה לתפילה. יש משותף רב ביניהם שהרי השב מתפלל וצועק. אבל יש גם "תחרות" מי גדול יותר. ראו פסיקתא דרב כהנא פסקא כד - שובה: "נמשלה תשובה בים - מה הים הזה לעולם פתוח, כך שערי תשובה לעולם פתוחים. ונמשלה תפילה במקוה, מה המקוה הזה פעמים פתוח פעמים נעול, כך שערי תפילה פעמים פתוחים פעמים נעולים. מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול ומצא אביו או רבו שם ונתבייש והולך לו, אבל הים הזה, מפליג קימאה ויורד וטובל. ר' ברכיה ר' חלבו בשם ר' ענן בר' יוסה: אף שערי תפילה לעולם פתוחים". ובמדרש אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כב: "גדולה תשובה יותר מן התפלה, שכל התפלה שנתפלל משה רבינו לא קיבל ממנו להכניסו לארץ ישראל, אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה". ובמדרש משלי (בובר) פרשה ו מצאנו השוואה בין תשובה וצדקה: "שאלו תלמידיו את ר' עקיבה: אי זו היא גדולה, תשובה או צדקה? אמר להם תשובה, שהצדקה פעמים נותנה למי שאינו כדאי, אבל התשובה מעצמו הוא עושה אותה. אמרו לו: רבי, והלא כבר מצינו שהצדקה גדולה מן התשובה: באברהם הוא אומר ויחשבה לו צדקה (בראשית טו ו), ובמקום אחר הוא אומר וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות (דברים ו כה), ולא עוד אלא שבא דוד ופירש צדקת כהררי אל (תהלים לו ז)". אך שוב במדרש אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כב: "גדולה תשובה יותר מן הצדקה, שהצדקה יש בה חסרון אבל התשובה אין בה חסרון, ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים, שנאמר: קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (הושע יד ג)". לפיכך אנו מאחדים את כולם ואומרים בתפילותינו: ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה.